

BİR KUR'AN MÜFESSİRİ OLARAK MEHMET AKİF

Dr. Hidayet AYDAR

Kartal Anadolu İ.H.L. Meslek Dersleri Öğretmeni

Mehmet Akif, malum olduğu üzere ülkemizin yetiştirdiği en ünlü edebiyatçılarından biridir. O kelime ve cümlelerle öylesine ustaca oynamış ve onları öylesine mahirce yerleştirmiş ki, onlardan birini kaldırıp, yerine aynı anlamı ifade eden başka bir kelimeyi koyduğunuzda, kelimeler arasındaki ahenk bozulur. Yeni şekliyle cümle kulağı tırmalar, ifadedeki lirizm kaybolur. Ayrıca mana da daralır; çeşitli anlamlara muhtemelken, yalnızca bir manaya muktesir olur...⁽¹⁾

Akif sanatını “**sanat için**” yapmamış, “**millet için**” yapmıştır.⁽²⁾ Onun şiirleri milletin sıkıntılarının birer ifadesidir. Aynı zamanda, bu halk içinde yaşayan ve onların sıkıntılarını fazlasıyla ruhunda hisseden bir kişi olarak, kendi hayatının resmedilmesidir. O dünya edebiyatında hayatı ile sanatını birleştirebilmiş birkaç müstesna sanatçıdan biridir. Bu sebeple, “**Akif’in hayatı eserleridir; eserleri de hayatıdır**” denilmiştir.⁽³⁾ Bu söz bize, kendisine Hz. Peygamber’in ahlakını soranlara, “**Onun ahlakı Kur’an’dır**”⁽⁴⁾ diyen Hz. Aişe’nin sözünü hatırlatıyor. Akif, her yönüyle kendisine örnek aldığı ve hayal ettiği “**Asım’ın nesli**”ne de “**nümune-ı imtisal**” olarak gösterdiği Hz. Peygamber’i bu yönüyle de rehber edinmişti.

O sadece milletin sıkıntılarını ifade etmekle, problemleri gözler önüne sererek,

(1) Akif’in edebi kişiliği için bk. Nazif, 99-100; Edip, 12-16; Cemal, 261-266; Okay, 32-46; Ekiz, 23-30; Tarlan, 7-9.

(2) Ekiz, 24.

(3) Ekiz, 38. Ayrıca bk. Okay, 13.

(4) Müslim, Müsafirın, 139.

yarayı deşmekle yetinmemiş, aynı zamanda bu dertlerin devasını da göstermiş, reçeteyi de birlikte sunmuştur. Nitekim “*Süleymaniye Kürsüsünde*” uzun uzadıya İslam toplumunun sıkıntılarını, dertlerini dile getirdiğini, sonra da bu sıkıntıları, bu dertleri giderecek reçeteyi sunduğunu görüyoruz. Kendisi de aynı şiirinde bunu şöyle belirtmektedir:

*İşte dert, işte deva, bende ne var? Bir tebliğ...
Size aid sizi tahlis edecek sa'y-ı belîğ.⁽⁵⁾*

O bütün bu dertlerin devasını Sahabe-ı Kiramın yaşadığı İslamda buluyordu. Müslümanları bu sıkıntılardan kurtulmaları için “**sadr-ı islam'a**” dönmeye çağırıyordu.

Bu yönüyle Akif, sadece bir edebiyatçı değil, o aynı zamanda çok değerli bir fikir adamıdır. İdealist bir düşünürdür. Yazı ve şiirlerinde “**Asım'ın Nesli**” dediği “**altın bir nesil**” tasavvur etmiş ve hep o nesli vücuda getirmenin gayreti içinde olmuştur. Ülkemizde özellikle İslami bir düşünce tarzının gelişmesinde Akif'in çok büyük gayretleri olmuştur. O daima İslami çerçeve içinde düşünmüş, yazmış ve yaşamıştır. Onun ilham kaynağı hep İslamın nuru olmuştur. Şiirleri ve yazıları serapa İslamdan ibarettir, o hep İslamı anlatmış, hep onu şi'retmiştir... Başka bir ifadeyle o hep Kur'an'ı izah etmiş, yorumlamıştır. Zira, Kur'an, sürekli anlatmaya çalıştığı İslamın temel kitabıdır. Kur'an onun karakterinin mayasını oluşturur. Kültür ve ahlakının feyz aldığı asıl kaynaktır Kur'an.⁽⁶⁾

Bundan dolayı o aynı zamanda bir Kur'an müfessiri ve mütercimidir. Esasen, o sadece bu şekilde dolaylı olarak Kur'an'ı tefsir ve tercümeyle iktifa etmemiş, aynı zamanda belli bazı ayetleri ve sureleri, tefsir usulü esasları çerçevesinde de yorumlamış; ayrıca bütün Kur'an'ı tercüme de etmiştir.⁽⁷⁾ O halde Akif'i, bir Kur'an müfessiri ve mütercimi olarak değerlendirmek mümkündür. Biz bu makalemizde, üzerinde fazla durulmamış olan bu yönünü izhar etmeye çalışacağız.

Ancak daha önce şunu da belirtmeliyiz : Malum olduğu vechile Akif, İslam alemi ve özellikle de mensubu olduğu -Türk toplumu- için, son derece büyük acılarla dolu bir dönemde yaşamıştır. İslamın namı silinmek istenmiş, müslümana itibar kalmamıştır. İslamın hakimiyeti son bulmuş, Batı orjinli fikir ve düşünceler muteber hale gelmiştir. İşgaller, yıkımlar, yakmalar birbiri ardısıra gelmiştir. İslam aleminin çok büyük bir kısmı, Batılı emperyalistlerin eline geçmiş, müslümanların gözbebeği ko-

(5) *Safahat*, İkinci Kitap, 173.

(6) Ekiz, 93.

(7) Bk. Aydar, *Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Meselesi*, 84; ay. mü. “Mehmet Akif ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi,” 43-55.

numundaki camileri tahrip edilmiş, türbeleri çiğnenmiştir. Her gün ayrı bir yerden acı bir feryad, her an başka bir mekândan sessiz bir çığlık gelmektedir. Müslümanın namusu kirletilmekte, şeref ve haysiyeti lekelenmektedir... O islam aleminin içinde kıvrandığı bu felaketler, bu acılar karşısında yanıyor, adeta yüreği tutuşuyordu. Eşref Edib'in deyimiyle **“deli gibi”** oluyordu. Onun bu şekilde deli divane oluşunu, odasına kapanıp ağlayışlarını, kahroluşunu göz önünde bulunduran Edip, “milletin o felaketli günlerinde Akif kadar kim ağlamış, hangi şair feryad etmiştir?”⁽⁸⁾ diye soruyor. Nitekim Süleyman Nazif de bunu beyan etmektedir: “Bu memleketin taşına, toprağına hiçbir şairimiz Mehmed Akif kadar rabt-ı aşk etmemiş ve onların ziyana hiçbir şairimiz Mehmed Akif kadar samimi gözyaşları dökmemiştir.”⁽⁹⁾

İşte Akif böyle bir ortamda yetişmiş, büyümüştür. O bu acıların pek çoğunu bizzatihi yaşamıştır. Gönlünü kavuran bu acılar, gözyaşı olarak dışarıya akmış; ağlamış, ağlatmıştır. Bu yüzden o, acıların şairidir, yüreği yaralı, gönlü kırık bir şairdir. Ama aynı zamanda cesur ve gözüpektir de. Asla gerçekleri haykırmaktan geri durmamıştır. Her ortamda ve her türlü namüsaid şartlar altında dahi Hakk'ın sesini duyurmuştur. O bütün ömrünü, müslümanları içine düştükleri bu bunalımdan ve bataklıktan kurtarmaya adanmıştır. Sürekli olarak müslümanları gafletten, ataletten ve meskenetten kurtarmaya çalışmış, hep “ey millet artık uyan!” diye diye nefesini tüketmiştir.

Akif bu dönemlerde Kur'an'ı hep bu perspektiften tefsir etmiştir. O müslüman halkı, Kur'an'ın nuruyla aydınlatmaya ve uyandırmaya çalışmıştır. Bu açıdan onun tefsiri, - özellikle manzum tefsirleri- diğer tefsirlerden farklılık arzeder. O tefsirle bilgilendirmekten ziyade, halkı uyandırmayı, silkelemeyi ve milleti cesaretlendirmeyi istihdaf etmiştir. Genelde duyguları muhatap almış, müslümanların hislerini harekete geçirmeye gayret etmiştir. Kur'an'da zikredilen her felaketten, her musibetten, o günkü topluma yönelik dersler ve ibretler çıkarmaya çalışmış ve müslüman toplumu ona göre ikaz etmiştir.

Şimdi bu genel çerçeve içinde Akif'in Kur'an'ı tefsir metodunu görmeye çalışalım:

AKİF'İN KUR'AN-I KERİM'İ TEFSİRİ

Akif, kendisi bizzat Kur'an'ı tefsir ettiği gibi, Muhammed Abduh ve Abdulaziz Çaviş gibi zatların tefsirle ilgili eserlerini tercüme de etmiştir. Nitekim Abduh'un **“Ve'l-Asr”** suresinin tefsirini, Çaviş'ten de **“Esraru'l-Kur'an”** adlı eseri tercüme ederek tefrika halinde Sebilurreşad'ta yayınlattır. Kendisine ait tefsir yazıları ise

(8) Edip, 31-32.

(9) Nazif, 8.

altmışa yakındır. Bunlardan yirmiye yakını manzum, diğerleri ise mensur haldedir. Bununla beraber, daha önce de belirtildiği gibi, esasında onun Safahat'taki hemen hemen bütün şiirleri birer tefsir olarak değerlendirilebilir. Zira dikkatlice incelendiğinde, onların her birinin Kur'an ayetleriyle itibathı olduğu farkedilecektir.

Mehmed Akif, Kur'an-ı Kerim'i iki türlü tefsir etmiştir. Bunlardan biri, manzum, diğeri ise, mensur tefsirdir. Bu iki farklı tefsir tarzında da Akif, Kur'an ayetlerini mümkün olduğunca özlü, ama aynı zamanda etkili bir şekilde tefsir etmiştir. Öyleki, özellikle nazmen yaptığı tefsirlerini okuyup da etkilenmemek, gözyaşı dökmek adeta mümkün değildir. Bu tefsirler, bilinen tefsir usulü ilmi kaidelerine göre yapılmamıştır. Esasen o Kur'an'ın tümünü tefsir etmemiştir. Sadece, islam aleminin o gün içinde bulunduğu meselelerini dile getiren ayetleri mevzu olarak almış, o ayetlerin ışığı altında ümmetin problemlerini halletmeye çalışmıştır.⁽¹⁰⁾ 1913 yılı başlarından itibaren gördüğü facialar karşısında adeta çılgına dönen Akif'in -özellikle- manzum tefsirleri, bütün milletin ızdırabını dile getiren ve aynı zamanda bu acıları, bu ızdırapları dindirecek yöntemleri de gösteren bir rehber olmuştur. Şimdi Akif'in bu iki tarz üzere yaptığı tefsirleri ve bunların genel özelliklerini görmeye çalışalım.

a- Akif'in Manzum Tefsiri:

Kur'an-ı Kerim, malum olduğu üzere, Hz. Peygamber döneminden itibaren tefsir edilmeye çalışılmıştır. Hatta, bizzat Kur'an'ın kendi kendini tefsir ettiği, ayrıca Hz. Peygamber'in hadisleri ve amelleriyle pekçok sayıda ayeti tefsir ettiği bilinen bir realitedir.⁽¹¹⁾ Daha sonra da pekçok kişi Kur'an'ı tefsir etmiş, bu hareket günümüze dek süregelmiştir.⁽¹²⁾ Halen devam etmekte olan tefsir hareketi, bundan sonra da sürüp gidecektir.

Ancak, Kur'an'ı nazmen tefsir etme geleneği, o kadar yaygınlaşmış değildir. Gerçi oldukça eski tarihlerden itibaren Manzum tefsirlerin de tezahür ettiğini biliyoruz. Nitekim, bunların en eskilerinden biri olan, İbnu'l-Müneyyir'e (v. 683/1284) ait **et-Teysiru'l-Acib fi Tefsiri'l-Ğarib** adlı manzum tefsir üzerinde Süleyman Mollaibrahimoğlu doktora çalışması yapmıştır. Ne varki, gerek bu manzum tefsir, gerekse bundan sonra yapılanlar, Kur'an'ın tümü yerine, bazı ayet veya surelerin tefsirini ihtiva etmektedir. Arapça olarak müşahade ettiğimiz bu ilk manzum tefsirler, daha sonra Farsça, Türkçe ve Batı dillerinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, Riyazu'l-Ğufran (Şey-

(10) Düzdağ, Mehmet Akif Ersoy, 117-118.

(11) Peygamberimiz'in tefsiri için bk. ez-Zehabi, I/45-57; Yıldırım, 138-334; Cerrahoğlu, Tefsir Usulü, 231-234.

(12) Bk. ez-Zehabi, et-Tefsir ve'l-Mufessirun adlı eseri; Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi adlı eseri; ay. mü. Tefsir Usulü, 289-319; Salih, 289-298; el-Kattan, 333-381; Sofuoğlu, 263-386.

hi) diye bilinen bir zat, Yasin suresini nazmen tefsir etmiştir. 1313/1897 yılında İstanbul'da tab'edilen bu manzum tefsir, 86 sayfadan ibarettir.⁽¹³⁾ Behçet Kemal Çağlar **Kur'an'ı Kerim'den İlhamlar** (İst. 1966, 1968, 112 sayfa)⁽¹⁴⁾ adıyla; Muhammed Koç da **Cihana Koku Saçan Solmaz Gül** (İst. 1975, 366 sayfa)⁽¹⁵⁾ adıyla birer manzum tefsir denemesine girişmişlerdir. Bu iki eser de bazı ayetlerin tefsirinden ibarettir. Mehmet Nazif Akınoğlu ise, **Kur'an'ın Yine Kur'an'la ve Furkan Metoduyla Yorumu** adıyla biraz tefsir biraz tercüme şeklinde Kur'an'ın tümünü manzum olarak üç cilt halinde Türkçeye aktarmıştır. Ankara'da basılmış olan bu eserin baskı tarihi yoktur.

İşte Akif'de oldukça akıcı ve etkileyici olarak yazdığı şiirlerinde çoğu zaman Kur'an ayetlerinden mülhem olarak, bir takım yorumlar yapmış; bu yorumlarında değişik dini mevzuları işlemiştir.⁽¹⁶⁾ Merhum Akif, yaşadığı dönemin islam anlayışını beğenmez. Pekçok şiirinde bunu sert bir şekilde eleştirir. O dönemde pekçok islami konunun yanlış anlaşılmasından, bu saf dinin hurafe ve batıl inançlarla tağyir edilmesinden şikayet eder. Aynı yanlış anlayışın Mağrib'ten Çin Seddi'ne kadar bütün islam aleminde hakim olduğundan bahisle, bunların hepsinin, cahiliyye araplarının "**biz babalarımızı bu yolda bulduk**"⁽¹⁷⁾ demeleri gibi, "**Böyle gördük dedemizden**"⁽¹⁸⁾ dediklerini anlatır. Akif bu anlayışı islamın ruhuyla bağdaştırmaz ve şiddetle karşı çıkar. Bunu, dini bilmememizle izah eder:

*"Çünkü biz bilmiyoruz dini. Evet, bilseydik,
Çare yok, gösteremezdik bu kadar sersemlik."*⁽¹⁹⁾

Bu yüzden müslümanları yeniden "**sadr-ı islama**" dönmeye davet eder. İslamın özüne, Hz. Muhammed ve sahabenin yaşadığı öze çağırır. Batıl inançlardan arınmış, ilmin, sağduyunun, aktivitenin hakim olduğu bir dini hayatı sunar. Şekilden çok ruha bağlı bir müslümanlığı anlatır. Halk arasında yanlış bir anlayışla yayılmış olan dini konuların doğru islami şekillerini işler. Bu açıdan bakıldığında -daha önce de belirttiğimiz gibi- Akif'in bütün şiirlerini "manzum birer tefsir" olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla beraber, o özellikle bazı ayetleri şiirine başlık olarak almış ve doğrudan doğruya onları tefsir etmeye çalışmıştır. Şimdi Akif'in manzum tefsirinden örnekler görmeye çalışalım:

(13) Hamidullah, 199.

(14) Hamidullah, 202.

(15) Hamidullah, 205.

(16) Bk. Pekolcay, 18, 61.

(17) el-A'raf, 7/28. Ayrıca bk. el-Bakara, 2/170; el-Maide, 5/104.

(18) Süleymaniye Kürsüsünde, 154-155.

(19) Süleymaniye Kürsüsünde, 155.

Akif'in tefsir diye değerlendirebileceğimiz ilk şiirlerinden biri "*Tevhid yahud Feryad*"dır. Şair burada Kur'an'da "meşietullah"ı, yani herşeyin Allah'ın dilemesine ve istemesine bağlı olduğunu,⁽²⁰⁾ herşeyi O'nun takdir ettiğini ifade eden ayetleri⁽²¹⁾ nazar-ı itibare almakta, sonra da bunu İslam aleminin hal-ı pürmelali ile irtibatlandırmaktadır. Madem herşey Allah'ın dilemesi ile oluyor; o zaman müslümanların bu perişan, bu yürekler parçalayıcı hali de Allah'ın dilemesi ile olmaktadır.

Bu noktadan hareketle Akif, Allah'a sitemde bulunmaktadır:

*Canileri, katilleri meydana süren sen;
Canideki, katildeki ciir'et yine senden!
Sensin yaratan başka değil, zulmeti nuru;
Sensin veren ilham ile takvayı, fücuru!
Zalimde teaddiye olan meyil nedendir?
Mazlum niçin olmada ondan müteneffir?
Âkil nereden gördü bu ciddi hareketi?
Cahil neden öğrenmedi adab-ı hayatı?
Bir failin icbarı bütün gördüğüm asar!
Cebrî değilim... Olsam ilahi ne suçum var?*⁽²²⁾

Akif bu şekilde sitemde bulunmakla beraber, asla iman noktasında bir tereddüte düşmez.

Onun bu tavrı, "**Allah'im senin gazabından yine sana sığınırım**" gibi İslam'da var olan anlayıştan kaynaklanıyor. Onun siteminin altında da kuvvetli, hem de pek kuvvetli bir iman yatmaktadır. Üstelik onun sitemi, asla kendi şahsı ve menfaati için değildir; o ümmet için, islam alemi için sitem yapmakta, bir peygamberin ümmetinin halini Allah'a arz edip, yardım istemesi gibi, o da o günkü islam ümmetinin perişan halini -Hz. Peygamber'e niyabeten- Allah'a arz etmekte ve yardım dilemektedir:

*Yâ Rab, bu yüreklerdeki ses dinmeyecek mi?
Senden daha bir emr-i sükun inmeyecek mi?
Her an ediyorsun bizi makhur-ı celalîn,
Kurban olayım nerde senin, nerde cemâlin?
Sendense eğer çaktığımız bunca devahi,
Kimden kime feryad edelim söyle İlâhi!*⁽²³⁾

(20) Bu konuda geniş bilgi için bk. Teftazani, 190-198; Topaloğlu, 283-293.

(21) Mesela bk. el-Bakara, 2/90; Al-ı İmran, 3/13, 26; el-En'am, 6/83; el-A'raf, 7/155; el-İsra, 17/18. Başka ayetler için bk. Abdülbaki, 391-394.

(22) Birinci Kitap, 17.

(23) Birinci Kitap, 17.

Görüldüğü gibi, burada imanlı bir yüreğin ümmet adına iniltisinden başka bir şey yoktur. Tıpkı, Peygamber'in ve yanındaki mü'minlerin "Allah'ın yardımı ne zaman?" demeleri gibi.⁽²⁴⁾ Nitekim aynı şiirde bu kuvvetli imanını ve onun gereğini şu cümlelerle çok güzel beyan eder:

*İmandır o cevher ki İlahi ne büyüktür...
İmansız olan paslı yürek sinede yükündür!*⁽²⁵⁾

Akif başka yerlerde de bu şekilde sitemlerde bulunmaktadır. Ne zaman alem-ı islâmın felaketten ibaret ahvalini tasvir etse, ne zaman müslümanların içinde bunaldıkları buhranları dile getirirse, gayr-ı ihtiyari kalemi hemen şikayete ve siteme kayar. Nitekim, "Hakkın Sesleri" adlı şiirinde, Al-ı İmran suresinin 26. ayetini tefsir ederken yine coşmakta ve şöyle demektedir:

*Tecelli etmedin bir kere, Allah'ım cemalinle!
Şu üçyüz elli milyon ruhu öldürdün celalinle!
Oturmuş eğlenirlerken senin -haşa- zevalinle,
Nedir ilhadı imhâlin o samit infialinle?
Nedir İslâmı tenkilin bu müsta'cel nekalinle?*⁽²⁶⁾

Sonra şair kendini toparlamakta, hislerden ve duygulardan sıyrılarak, meselelere ilahi kanunlar çerçevesinde bakmakta, kendi kendini teskin ve teselli etmeye çalışmaktadır:

*Sus ey divane! Durmaz kainatın seyr-ı mu'tadı.
Ne sandın? Fıtratın ahkâmı hiç dinler mi feryadı?
Bugün sen kendi kendinden ümid et ancak imdadı;
Evet, sen kendi ikdamınla kaldır git de hîdâdı.
Cihan kaanun-ı sa'yun, bak, nasıl bir hisle münkaadı!
Ne yaptın? "Leyse li'l- insani illa ma se'a"⁽²⁷⁾ vardı.⁽²⁸⁾*

Akif'in bu şekilde sitem ve şikayet dolu başka şiirleri de vardır. Aynı zamanda naz yaptığı da olmuştur. Bunlar hep sevenin sevdiğine karşı bazı infialleridir ve tamamen sevgiden kaynaklanır. Akif de çok sevdiği Allah'ına karşı, ahval-ı islâmı arz ederken, bazan şikayet, bazan sitem, bazan da naz etmiştir. Bu konuda Pakistan'ın

(24) Bk. el- Bakara, 2/214.

(25) Birinci Kitab, 18.

(26) Üçüncü Kitab, 179.

(27) en- Necm, 53/39. "İnsan için kendi çalışmasından, emeğinden başka bir şey yoktur."

(28) Üçüncü Kitab, 179.

yetiştirildiği büyük İslam şairi Muhammed İkbal'den etkilendiği söylenebilir. Nitekim zaman zaman Allah'a sitem ve nazların yer aldığı İkbal'e ait **“Peyam-ı Meşarık”** adlı eseri sık sık okur ve elinden düşürmezdi.⁽²⁹⁾

Bundan başka pek çok şiirinde de doğrudan doğruya Kur'an ayetini şiirine serlevha yapıp, o ayeti tefsir etmeye koyulmuştur. Bu şiirlerinden ilki 9 Ocak 1913 tarihinde yazdığıdır. Al-ı İmran suresinin 26. ayetini başlık yaptığı şiirinde, ayeti uzun uzadıya tefsir etmiştir. Şair burada öncelikle ayetin tefsiri sadedinde, insanın, - her ne kadar varlık isbat etmeye çalışsa da- hiçbir şey olmadığını, meşiiyyetin Allah'a ait olduğunu, herşeyin O'ndan geldiğini izah etmiştir. Bir millet bir şey elde etmişse veya bir millet elden bir şey yitirmişse, bütün bunların Allah'ın dilemesiyle olduğunu hatırlatarak, **“Alan sensin, veren sensin, senin hükmündedir dünya”** diyor. Allah'a sesleniş şeklinde devam eden manzum tefsirde şair, milletleri alçaltanın veya yükseltenin Allah olduğunu belirttikten sonra, İslam aleminin hal-ı pür melalini, en kuvvetli bir ressamın fırçasından daha canlı ve daha çarpıcı bir şekilde resmediyor ve Allah'a -yukarıda *“Tevhid yahud Feryad”* adlı şiirinden bahsederken belirttiğimiz gibiserzenişte bulunuyor.⁽³⁰⁾

Şair bu minval üzere, Neml suresi 52. ayetini,⁽³¹⁾ Yusuf suresi 87. ayetini,⁽³²⁾ Zümer suresi 9. ayetini,⁽³³⁾ Al-ı İmran suresi 110. ayetini,⁽³⁴⁾ Bakara suresi 11-12. ayetlerini,⁽³⁵⁾ Rum suresi 50. ayetini,⁽³⁶⁾ tefsir etmektedir. Yine aynı tarzda Bakara suresinin 286. ayetini,⁽³⁷⁾ Al-ı İmran suresinin 102. ayetini,⁽³⁸⁾ İsra suresinin 72. ayetini,⁽³⁹⁾ Al-ı İmran suresinin 173. ayetini,⁽⁴⁰⁾ nefis bir şekilde izah etmiştir. Mehmed Akif, *“Hâlâ mı Boğuşmak”* şiirinde de, **“Birbirinize de girmeyin ki, maneviyatınız sarsılmasın, devletiniz gitmesin”** şeklinde çevirdiği Enfal suresi 46. ayetini çok güzel bir şekilde yorumlamıştır.⁽⁴¹⁾ *“Yeis yok”* adlı şiirinde Hicr suresinin 56. ayetini,⁽⁴²⁾ *“Azimden sonra*

(29) Bk. İz, 138-139.

(30) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 177-179.

(31) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 181-183.

(32) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 189-190.

(33) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 193-194.

(34) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 195-196.

(35) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 197-198.

(36) Bk. **Safahat**, Üçüncü Kitap, 199-200.

(37) Bk. **Safahat**, Beşinci Kitap, 267-268.

(38) Bk. **Safahat**, Beşinci Kitap, 271-272.

(39) Bk. **Safahat**, Beşinci Kitap, 275-276.

(40) Bk. **Safahat**, Beşinci Kitap, 279-280.

(41) Bk. **Safahat**, Yedinci Kitap, 423-425.

(42) Bk. **Safahat**, Yedinci Kitap, 427-428.

tevekkül" başlıklı şiirinde ise, " **Bir kerre de azmettin mi, artık Allah'a dayan**" şeklinde tercüme ettiği Al-ı İmran suresinin 159. ayetini⁽⁴³⁾ tefsir etmiştir. Akif'in manzum olarak çok güzel bir şekilde tefsir ettiği yerlerden biri de Asr suresidir. "*Asım*" adlı uzun şiirinde Ashab-ı Kiram'ın her ayrılışlarında sure-ı Asrı okuduklarını hatırlatan şair, şiirin bundan sonraki kısımlarında bu sureyi tefsir etmektedir:

*Çünkü meknun o büyük surede esrar-ı felah;
Başta iman-ı hakiki geliyor, sonra salah,
Sonra hak, sonra sebat. İşte kuzum insanlık.
Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.⁽⁴⁴⁾*

Akif oldukça uzun olan "*Fatih Kürsüsünde*" adlı şiirinde, kürsüye çıkardığı vaze şu ayetin tefsirini yaptırmaktadır: "**Onlar Allah'ın göklerdeki ve yerdeki kudret ve hakimiyetine bakmıyorlar mı?**"⁽⁴⁵⁾ Vaiz bu ayeti uzun uzun tefsir ederken, başka değişik konulara da girmektedir ve bu konularla alakalı olarak, Al-ı İmran suresi 159. ayeti, Haşr suresi 14. ayeti ve Enfal suresi 25. ayeti ile irtibat kurmaktadır.⁽⁴⁶⁾

Mehmed Akif, bütün bu manzum tefsirlerinde, bilinen klasik tefsir metodlarının dışında bir yöntem izlemektedir. O her ayeti yaşanan günlük olaylarla irtibatlandırmakta, bu vesileyle islam toplumunu içinde bulunduğu buhranlardan kurtarmaya çalışmaktadır. O, bu zikredilen ayetlere, şimdiye kadar hiçbir müfessirin vermediği manalar vermekte, hiçbirinin yapmadığı şekilde yorum yapmaktadır. Onun bu manzum tefsirlerinde, o günkü islam aleminin ihtiyaç duyduğu hayati konular, en çarpıcı, en belîğ, en canlı ve en heyecanlı cümlelerle ifade edilmektedir. Bağrı yanık, yüreği parelenmiş bir insanın haykırışı vardır onun şiirlerinde. Heyecanlanıyor, heyecanlandırıyor, üzüliyor, sıkılıyor, bun alıyor... Ağlıyor, ağlatıyor, yanıyor, kahroluyor.. Serzenişte bulunuyor, küsüyor, isyan edesi geliyor ama asla inkar etmiyor. Ye'se düşmüyor, düşürmüyor. Hep uyandırıyor, cesaretlendiriyor, teşvik ediyor, moral veriyor... İşte o böyle canlı tefsirler yapmıştır. Her okuduğumuzda adeta yeni yazılmışcasına taze, etkileyici, büyüleyici, heyecan verici... Bu özelliği diğer tefsirlerde görmek mümkün değildir. Nasıl hiçbir şair, Akif kadar vatani için üzülmemiş feryad etmemiş, gözyaşı dökmemişse, aynı şekilde hiçbir müfessir de onun kadar, Kur'an'ı etkileyici, sürükleyici, coşturucu bir şekilde ve samimi duygularla tefsir etmemiştir. Onun manzum tefsirinin her satırında, her kelimesinde ifade edilmeyecek kadar büyük bir ihlas ve samimiyet vardır. En kuvvetli bir imanın haykırışı vardır. Bu açıdan müfessir Akif, diğer müfessirlerden ayrılmış ve tefsirde yeni bir çığır açmıştır.

(43) Bk. *Safahat*, Yedinci Kitap, 429-431.

(44) Bk. *Safahat*, Altıncı Kitap, 382.

(45) el-A'raf, 7/85.

(46) Bk. *Safahat*, Dördüncü Kitap, 219-264.

Akif'in manzum tefsirinde üzerinde durduğu bazı konuları şu şekilde bilirtebiliriz: Onun zamanında -şimdi de olduğu gibi- pek çok hurafe, halk arasında “din” şeklinde telakki edilip yaşanmaktaydı. İşte Akif pek çok şiirinde, İslama mal edilmiş olan hurafe ve batıl inançları dile getirmiş, bunların İslam diniyle alakasının olmadığını belirtmiştir. Tıpkı bunun gibi kader ve tevekkül de yanlış anlaşılmaktaydı. Pek çok müslüman, İslam ümmetinin başına gelen bu felaketleri kaderin bir tecellisi olarak değerlendirip, buna mani olunamayacağı ve makus yazgının değiştirilemeyeceği kanaatindeydi. Hiçbir gayret göstermeden “**Allaha güveniyoruz, O bizi kurtaracak**” diyerek, “**tevekkül**” etmekteydi. Akif, şiirlerinin önemli bir kısmında bu yanlış ve zararlı anlayışın üstüne şiddetle gitmiş, bu düşüncedeki insanları en sert şekilde tenkid etmiştir. O ehl-ı sünnetin kader anlayışını ve gerçek tevekkülün manasını en belîğ şekilde ifade ederek, müslümanları bu konuda irşad etmiştir. Akif'in en çok şikayet ettiği konulardan biri de müslümanların tembelliği ve bunun dinle alakalandırılması idi. Güya müslümanların bu meskent ve sakilliklerinde islamın rolü varmış! Akif bu düşüncüyü de en şiddetli bir şekilde eleştirmiş, hiçbir dinin, hiçbir ideolojinin İslam kadar insanları tembellikten ve tekasülden sakındırmadığını avaz avaz haykırmıştır. İslam dininin ilim ve çalışmaya, terraki ve tekamüle verdiği önemi yüzlerce satırda en açık ber şekilde beyan etmiştir. Onun en çok dert yandığı konulardan biri de tefrika idi. Müslümanların bölük pörçük olmaları onu kahrediyordu. O yüzden, başta Arnavutluk olmak üzere pek çok misali göstererek, avazı çıktığıınca haykırıyor, müslümanları bu fitneden sakınmaya çağırıyordu:

*Arnavutlar size örnek olacakken, hâlâ
Ne bu şûrîde siyaset, ne bu fasid dava?*⁽⁴⁷⁾

diyordu. Buna mani olmak için, herkesi İslam kardeşliği düşüncesi altında birleşmeye çağırıyordu. Müslümanların bu şekilde tefrikadan arınıp bütünleşmeleri halinde, hiçbir düşman kuvvetin onları alt edemeyeceğini söylüyordu:

*Girmeden tefrika bir millete, düşman giremez;
Toplu vurdukça yürekler, onu top sindiremez.*⁽⁴⁸⁾

Batılıları taklid de, Akif'in en çok üzerinde durduğu konulardan biriydi. Bu konuda Japonları örnek gösteren Akif, Batı medeniyetinin bu ülkeye yalnız fen kısmı itibarıyla girdiğini, bunun da tadil edilip, Japon toplumunun geleneklerine uydurulduktan ve zararlı yönleri budandıktan sonra alındığını anlatmaktadır. Japonyaya gelen Garb'ın eşyası, eğer kıymeti haizse yürür; değilse - moda gibi - gümrükte çürür.⁽⁴⁹⁾

(47) *Safahat*, Üçüncü Kitap, 188.

(48) *Safahat*, İkinci Kitap, 164.

(49) *Safahat*, İkinci Kitap, 156.

Müslümanlardan da Batının iyi yönlerini almalarını isteyen Akif, bu babda şunları söylüyor:

*Alınız ilmini Garbın, alınız san'atini;
Veriniz hem de mesainize son şiir'atini.* ⁽⁵⁰⁾

Batı ve Rusya orijinli ideolojileri ve bunların savunucularını da tenkid eden Akif, ⁽⁵¹⁾ atalardan gelen yanlış geleneklere karşı çıkmakta, **“böyle gördük dedemizden”** deyip körü körüne onların yanlışlarının ardından gitmeye bir anlam veremediğini belirtmektedir. Bu durumu, aynı şeyleri söyleyen Kureyş müşrüklerinin tavrıyla ⁽⁵²⁾ irtibatlandırılan şair, şiirlerinde, onların atalarından gelen yanlış gelenekleri terkedip, bütün içtenlikleriyle Kur'an'a sarılmakla tüm sıkıntılarını kurtulup **“altın nesil”** haline geldiklerini, bugünkü İslam toplumunun da ancak tüm benliğiyle yeniden Kur'an'a sarılmakla dertlerinden kurtulabileceğini işlemektedir. Akif, ısrarla her meselenin çözümünün Kur'an'da olduğu ve onun çok iyi anlaşılmasının gereği üzerinde durmaktadır. Ona göre İslam'ı hissi olmaktan çok fikri derinlik içinde ele almalıdır. İslam'ın yüceliği ve ona bağlı kalanların üstünlüğü, hakiki müslümanlığın ne büyük bir kahramanlık olduğu da şiirlerinde vurguladığı çok önemli hususlardan biridir. Alim ve din adamlarının içine düştükleri taasup ve bağnazlığı, ilmi gelişmelere bigane kalmalarını da çok şiddetli bir şekilde eleştirmektedir. Kavmiyetçilik ve bunun intaç ettiği zararlar da Akif'in şiirlerinde sık sık gündeme gelmekte, bu uğurda çaba sarfedenlerin onun şiddetli tenkitlerinden nasiplerini almaktadırlar. İslam alemini ve müslümanları alakadar eden daha başka pek çok konu Akif'in selis kaleminde ifadesini bulmakta, çok lirik bir şekilde dile getirilmektedir. Tabii ki şair, bütün bu mevzuları şiirlerinde Kur'an ayetleriyle irtibatlandırarak anlatmaktadır. Keşke Akif, oldukça edebi ve belîğ bir şekilde ama aynı zamanda etkileyici, büyüleyici ve akıcı bir tarzda, Kur'an ayetlerinden ilham alarak işlediği bu konular gibi, diğer tüm mevzuları, başka bir ifade ile Kur'an âyetlerinin hepsini bu minval üzere tefsir etseydi! Maalesef milletimiz onun çok güzel iki amelinden mahrum kalmıştır: Biri belirttiğimiz gibi, o nefis üslubuyla manzum olarak bütün Kur'an'ı tefsirinden, diğeri de yıllarca emek vererek ikmal ettiği Kur'an-ı Kerim tercümesinden. Acaba Akif'in mahrum kaldığımız bu iki özelliğini telafi edecek, onun gibi selis, belîğ, meselelere vakıf ikinci bir kişi çıkacak mı? Onu Allah bilir. Ne olursa olsun Akif'in Kur'an'ın tümünü tefsirinden ve tercümesinden mahrum kalmak, milletimiz için çok büyük bir kayıp olmuştur.

(50) *Safahat*, İkinci Kitap, 172. Ayrıca bk.157.

(51) Bk. *Safahat*, İkinci Kitap, 151-152; 167-170.

(52) Bk. el-Bakara, 2/170; el-Maide, 5/104; el-A'raf, 7/28.

b- Akif'in Mensur Tefsiri

Akif, yukarıda belirttiğimiz manzum tefsirleri yanında, Kur'an'ın bazı sure ve ayetlerini mensur olarak da tefsir etmiştir. Onun "Tefsir" başlığı altında ilk yazıları, 1912 yılı başlarından itibaren Sebilurreşad dergisinin ilk sayfasında yayınlanmaya başlanır. "Tefsir-i Şerif" başlığını taşıyan bu yazıların herbirinde, o günün hadiseleleriyle ilgili bir veya birkaç ayetin yorumu vardır. O manzum tefsirinde yaptığı gibi, mensur tefsirinde de daima müslüman toplumun meselelerini dile getirmekle ve onlar için çareler arayıp sunmakla meşgul olmuştur. Bu tefsirlerinin adedi otuzbeştir. Bunlardan sadece üç tanesi tam sure tefsiridir ki bunlar da Duha, İnşirah ve Kevser sureleridir. Diğer tefsirleri değişik surelerin bir veya birkaç ayetinin tefsirinden ibarettir.⁽⁵³⁾ Bunlara, değişik zaman ve mekanlarda yaptığı ve yine birer tefsir mahiyeti taşıyan sekiz adet hutbe ve va'zlarını da ilave etmek mümkündür.⁽⁵⁴⁾

Akif, ilk defa derginin tefsir bölümünü çıkarmakla vazifelendirildiğinde, tereddüt geçirmiş ve "bu benim işim değil, bu ağır yükü bana tahmil etmeyiniz. Onun kavaid ve usulü var ki benim onlarla taakkulüm yok!" demiştir. Lakin bu işi en iyi Akif'in yapabileceğine inanan arkadaşları, ondan kavaid ve nakliyattan ziyade, doğrudan doğruya Kur'an'dan anladığını, hissettiğini yazmasını istediklerini, ayetlerin kendisine verdiği ilhamın en mükemmel tefsir olacağını söylemişlerdir.

Akif'in, Arap edebiyatına olan vükufu, ayetleri tercümedeki kudreti, kelimelere en münasip karşılığı bulmak ve cümlelere şiir gibi ahenk vermek hususundaki muvaffakiyetini çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden görevi onun üstlenmesinde ısrar ediyorlardı. Bunun üzerine Akif, görevi kabul eder.⁽⁵⁵⁾

Eşref Edib, Akif hakkındaki bu kanaatlerinden dolayı arkadaşlarının yanılmadığını, Akif'in çok başarılı ve çok güzel yorumlar yaptığını şu şekilde ifade etmektedir: "Fihakika Üstad bu yolda tercüme ve tefsire başladı. Kur'an'ın belâgatini, ruhunu, ulviyetini öyle açık, öyle sade bir lisanda gösterdi ki, herkes hayrette kaldı."⁽⁵⁶⁾

c- Akif'in Mensur Tefsirindeki Metodu

Mehmed Akif'in, mensur tefsirlerinde klasik tefsir metoduna paralel bir yöntem izlediği söylenebilir. Nitekim, dergide yayınlayacağı tefsirlerinin metodu şu şekilde sıralanmıştır:

(53) Bunlar için bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 12-93.

(54) Bunlar için bk. aynı kaynak, 97-187.

(55) Edib, I/28; Düzdağ, Mehmet Akif Hak. Araşt. II/95.

(56) Edip, aynı yer.

1- Ulum ve fünuna, tarihe, hayat-ı içtimaiye ve maişetimize temas eden bazı ayat-ı celile mevzu-ı bahs edilerek dirayeten ve rivayeten mütalaa edilecek, vesair lisanlarda bu yolda yazılan asar-ı tefsiriye'nin mühim görülen ve nikat-ı ma'ruzaya tevafuk eden yerleri tercüme olunacaktır. Mecmuanın hacminin müsaid olmayışından dolayı i'rab, bina, tahlilat-ı nahviye gibi ulum-ı arabiyenin nazariyatından sarf-ı nazar edileceği ve sadece netaic-ı ameliye üzerinde i'mal-ı fikir edileceği belirtilerek şöyle denilmektedir:

“Hangi vesait-ı ilmiye ile olursa olsun, ibtida Nazm-ı celilden anlaşılın maani-ı münife yazılarak ibare ve işaretinin delalet ve iktizasının irşadat-ı belîğanesine istinaden, zaman ve zeminin icabatına göre ahval-ı umumiye-ı islamiye hakkında fikir ve mütaalalar yürütülecektir.

“ 2- Mesalik-ı tefsiriye ve bu babta yazılan asar ve müellefat, ilm-ı tefsirin aksamı ve tarihi, müfessirin-ı kiramın tercümeleri ve tarz-ı tefsir ve meslekleri hakkında tedkikat ve tetebbuat icra edilecektir.

“ 3- Zamanımızda tefsir-ı şerifin tahsilinin hayli tedenni etmiş olduğu ma'lumdur. Adeta Kur'an'ı Kerim'i bilmek, anlamak ehemmiyetsiz, faidesiz bir iş gibi telakki olunmağa başlamıştır. Ortada, Kur'an'ı Kerim artık anlaşılmiş, -haşa- daha bilinecek bir yeri kalmamış gibi bir zehab-ı batıl türemiştir. Bir mantık kitabı ile senelerce uğraşıldığı halde, talebe-ı ulumun Celaleyn malumatı kadar olsun tefsirden bîbehre oluşu şüphesiz pek büyük bir kusurdur.”

İşte bütün bu mülahazalardan dolayı mecmuanın mümkün mertebe tefsir-ı şerif ilminin ihyasına çalışacağı belirtilmektedir.⁽⁵⁷⁾

Görüldüğü gibi, tefsirin hatt-ı hareketinde belirtilenler, genelde Tefsir usulü kitaplarında bu konuyla alakalı olarak yazılanlarla⁽⁵⁸⁾ ve diğer müfessirlerin tefsirlerindeki metodlarını belirtirken beyan ettikleriyle⁽⁵⁹⁾ aynı paraleldedir. Akif de diğer müfessirler gibi zaman zaman Kur'an'ı Kur'an'la tefsir cihetine gitmiş; tefsirini yaptığı ayetle yakından alakalı diğer ayetleri de zikretmiştir. İhtiyaç hasıl oldukça yorumunu hadisler ve sahabe'ye ait sözlerle tezyin etmiş, ayetlerin sebep-ı nüzulünü vermiş, yeri geldikçe bazı lugavi tahlillere girmiş ve daha önceki tefsirlerden nakiller yapmıştır.

Mesela Akif, “**Sen yalnız ihtara memursun**” şeklinde çevirdiği Gâşiye suresinin 21. âyetini tefsir ederken, bu meyanda anlamları olan aynı surenin 22. ayeti ile Kaf suresinin 45. ayetini vermekte, bu şekilde ayeti ayetle tefsir metodunu uygulamaktadır⁽⁶⁰⁾. Diğer tefsirlerinde de bunun pek çok örneklerini görmek mümkündür.

(57) Sebilurreşad, VIII, ad. 183; Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 11-12.

(58) Bunlar için bk. es-Suyuti, II/175-186; el-Kattan, 330-331; Sofuoğlu, 252-262.

(59) Bunlar için bk. İbn Kesir, I/12-18; Yazır, I/19-20; Ateş, I/57-61.

(60) Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 14.

Bazan yaptığı tefsirle ilgili hadisler zikretmektedir. Mesela Hucurat suresi, 10. ayetini tefsir ederken, “**kavmiyyet gayreti güdenler bizden değildir**” hadisini vermektedir.⁽⁶¹⁾ Ayrıca A’raf suresi 31. ayetini tefsir ederken de Peygamberimizin sözlerine yer vermektedir.⁽⁶²⁾ Bu metodun da başka örnekleri vardır.

Bazan da ayetleri açıklarken başta dört halife olmak üzere, İbn Abbas ve benzeri sahabenin sözlerine de yer vermektedir. Nitekim Şuara suresi 224-227. ayetleri⁽⁶³⁾ ile A’raf suresi 31. ayetini⁽⁶⁴⁾ açıklarken böyle yapmıştır.

Aynı surenin 23. ayetindeki “**illa men tevella**” ifadesinde, gramer tahliline girmekte ve ayetteki “**illa**”nın, “**lakin**” manasında olduğunu, nefy-ı saytaranın ifade eylediği ahvalin umumundan istisnayı mutazammın olduğunu belirtmektedir.⁽⁶⁵⁾ Bununla beraber, o, buradaki gibi bir iki örnek hariç lugavi tahlillere tefsirinde fazla yer vermemiştir.

Duha ve Kevser sureleri ile Naziat suresinin 42-46; Abese suresinin 1-10; Mutaffifin suresinin 1-6 ve daha başka ayetleri tefsir ederken, bunların sebab-i nüzulunu beyan etmekte, sonra yorumuna geçmektedir.⁽⁶⁶⁾

Mekkî yahut Medenî oluşu konusunda ihtilaf olan ayet ve surelerin bu durumuna işaret etmekte, genelde ekseriyetin kavlini tercih etmektedir.⁽⁶⁷⁾ Bazan ayette geçen kelimeler için Cahiliyye şairlerinden deliller getirmektedir. Nitekim “**kevser**” kelimesi için böyle yapmış ve kelimenin geçtiği bir beyit zikretmiştir.⁽⁶⁸⁾

Eğer Kur’an lafzında hazf veya benzeri bir durum söz konusu ise, bunun böyle olabileceğini, yine Cahiliyye dönemi şairleriyle istişhad etmiştir. Nitekim, Mutaffifin suresinin üçüncü ayetinde geçen “**ve iza kâlûhum ev vezenûhum**” ifadesinde harf-ı cerin hazf edildiğini, aslının “**ve iza kâlû lehum ev vezenû lehum**” olduğunu belirttikten sonra, böyle bir hazfın söz konusu olduğu bir beyit zikretmektedir.⁽⁶⁹⁾

Bazan yaptığı yorumu destekler mahiyette İslam tarihinden de örnekler vermektedir. Mesela Saf suresi 2-4. ayetleri tefsir ederken Huzeyfetu’l- Adevi’nin Yermuk vak’ası ile ilgili bir hatırasını anlatmaktadır. Yine aynı yerde bir valıyla ilgili bir haber nakletmektedir.⁽⁷⁰⁾

(61) Aynı kaynak, 43.

(62) Aynı kaynak, 70. Ayrıca bk. 71.

(63) Aynı kaynak, 45.

(64) Aynı kaynak, 69-70. Ayrıca bk. 93.

(65) Aynı yer.

(66) Bk. aynı kaynak, ilgili yerlerin tefsiri.

(67) Mesela bk. aynı kaynak 21, 24, 26, vd.

(68) Aynı kaynak, 28.

(69) Aynı kaynak, 26.

(70) Aynı kaynak, 41.

Ancak, daha önceki pekçok müfessirin yaptığı gibi asla israili haberlere itibar etmemekte ve tefsirinde bunlara yer vermemektedir. Onun tefsirinde bir tek bile israili haber görmek mümkün değildir.

Akif, zaman zaman ayetlerdeki belâğata da işaret etmektedir. Nitekim Asr sure-sini tefsir ederken bu konuya temas etmekte ve Asr suresinin hem icaz, hem i'caz itibariyle bir harika-ı nazım olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu meyanda İmam-ı Şafii'nin **“Kur'an namına yalnız bu sure nazil olsaydı bizim için kafi idi”** şeklindeki sözünü nakletmektedir.⁽⁷¹⁾

Akif nesh konusunda net bir şey söylememektedir. Bununla beraber, kullandığı ifadelerden neshten, -en azından pek çok ayetin mensuh edildiğinden- yana olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim, Ğaşiye suresinin 2. ayetini tefsir ederken şöyle diyor: **“Ayât-ı Kur'aniyyeyi mensuh göstermeye pek hevesli olanlardan biri, bu ayetin cihad ayetleriyle neshedilmiş olduğunu söylüyor. Sanki müslümanlıkta cihad, insanları zorla mu'tekid yapmak için meşru imiş...”**⁽⁷²⁾

Üstad, tefsirinde zaman zaman, gerek eski, gerekse çağdaş alim ve mütefekkirlerden de nakiller yapmaktadır. Nitekim, Kınalızade Ali Efendi, Mevlana Şah Nakşibendi,⁽⁷³⁾ Ferid Kam,⁽⁷⁴⁾ Ziya Paşa⁽⁷⁵⁾ ve benzeri alim ve düşünürlerden sözler nakletmektedir.

Tefsirinde en çok nakil yaptığı ve kendisinden en çok istifade ettiği kişi şüphesiz ki Muhammed Abduh'tur. Üstad, Abduh'tan sadece nakiller yapmamış, aynı zamanda onun fikirlerinin etkisinde de kalmıştır. Gerek manzum, gerekse mensur tefsirlerinde Abduh'un etkisi açıkça farkedilmektedir. Malum olduğu üzere Abduh, bir takım hurafe ve batıl inançların din zannedilerek islama sokulduğunu, böylece islamın safiyetini kaybettiğini, bugün yaşanan islamın, Hz. Peygamber ve ashabının yaşadığı islam olmadığını, yeniden islama dönülmesi gerektiğini, bunun için de doğrudan doğruya Kur'an'dan ilham alınması icab ettiğini... savunmaktadır.⁽⁷⁶⁾ Bu ve benzeri görüşler Akif'in şiirlerinde de açıkça yer almaktadır. Esasen Akif, Abduh'tan nakiller yaptığı gibi doğrudan doğruya onun Asr suresinin tefsiri ve benzeri eserlerini özetle- tercüme de etmiştir. Üstadın tefsirinde çok yer verdiği ve kendisinden nakiller yaptığı diğer bir müfessir de ez-Zemahşeri'dir. Akif'in mensur tefsirinin pek çok

(71) Aynı kaynak, 49. Ayrıca bk. Abduh, 7.

(72) Aynı kaynak, 14.

(73) Aynı kaynak, 35.

(74) Aynı kaynak, 51.

(75) Aynı kaynak, 58.

(76) Abduh'un görüşleri konusunda geniş bilgi için bk. ez-Zehabi, II/556-573; Cerahoğlu, **Tefsir Tarihi**, II/467-496; aynı müellif, **Tesir Usulü**, 311-319; Sofuoğlu, 383-386.

yerinde bu müfessirden yapılmış nakillere rastlamak mümkündür. Özellikle dirayete dayalı yorumlarında Zemahşeri'den istifade etmiştir. Üstadın kendisinden zaman zaman nakiller yaptığı başka bir tefsir de Celaleyn'dir. Anlatıldığına göre Akif Celaleyn'i hiç yanından ayırmazmış. Onu ondokuz defa hatmettiği, buna rağmen hala okumaya devam ettiği nakledilir.⁽⁷⁷⁾

d- Akif'in Tefsirinde Üzerinde Durduğu Konular

Akif, şiirlerinde olduğu gibi mensur tefsirinde de öncelikle toplumsal meseleler üzerinde durmuştur. Gerçi ilk tefsirlerinde daha ziyade klasik tarz üzere hareket etmiş, güncel sosyal sorunlara fazla değinmemiştir. Nitekim ilk mensur tefsirleri olan Ğaşiye, Duha, Abese, İnşirah, Kevser sureleri ile, Naziat ve Muttaffifin surelerinin bazı ayetlerini tefsir ederken, o günkü sıkıntılardan pek bahsetmemiştir. Ancak, Ta-Ha suresi 43 ve 44. ayetlerinin tefsirinde, müslümanların mübtela olduğu içtimai dertlere temas etmeye başlamış ve bundan sonra da her ayetin tefsirinde bu sıkıntıları dile getirmiştir. Özellikle **“Hem Allah'a, hem O'nun Peygamberine muti' olunuz; birbirinizle uğraşmayınız; yoksa korkaklaşır, kuvvetten düşersiniz; bir de sabrediniz, zira şüphe yoktur ki Allah sabredenlerle beraberdir”** şeklinde çevirdiği Enfal suresinin 46. ayetini tefsir ederken, şiirlerinde olduğu gibi heyecana kapılmakta, oldukça etkileyici ve akıcı bir üslubla sosyal sorunları ifade etmektedir.⁽⁷⁸⁾ Akif, bundan sonraki tüm tefsirlerinde bu heyecanlı üslubu sürdürecektir. O dinlerinin her husustaki emrine muhalefet eder vaziyette yaşayan müslüman toplumun bu haline olan üzüntüsünden dolayı içini yakan ateşi dışa vuracak; kimi zaman yazılarında, kimi zaman da yine her biri birer şifahi tefsir olan vaazlarında ağlayacak, ağlatacak, kendisiyle beraber okuyan veya dinleyenleri de cûş'u hurûşa getirecektir.⁽⁷⁹⁾ Bazan müslümanları içine düştükleri atalet, kesalet, cehalet, adavet, ümitsizlik, azimsizlik ve benzeri pek çok kötü hasletten dolayı sert bir şekilde eleştirecek ve onları bir an evvel bu kötü hasletlerden kurtulup, azme, gayrete sarılmaya, ümitvar olmaya, çalışıp uğraşmaya davet edecek, bazan da müslümanlar arasında cari olan kötü örf ve adetlerden, din adına uydurulan hurafelerden, Batıyı ve Batılıları taklid gibi hastalıklardan kurtulmaları ve İslamın asli şekline dönmeleri için uyaracaktır. Ama bütün bunları yaparken hep Kur'an'a dayanacak, hep ondan ilham alacaktır. Her türlü sosyal, siyasi, iktisadi sorunu incelemede esas kaynağı ve rehberi Kur'an olacak, daima onun ışığı altında toplumsal hastalıkları tedavi edecektir: **“Müslümanlar hüsrânı mübinden kurtulmak isterlerse; yani dünyada sefil, ahirette rezil olmayalım**

(77) Düzdağ, Mehmet Akif Hak. Araştırmalar, 78.

(78) Bk. Sebilurreşad, VIII, ad. 195, s.233-234.

(79) Bk. Sebilurreşad dergisinde Eşref Edip'in, Üstad'ın Fatih Camiinde verdiği va'za yazdığı giriş. IX, ad. 231, s. 389-390. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu- Abdülkadiroğlu, 105-107.

derlerse; kendileri için, sure-ı Enfal'e mensup olan şu ayet-ı celileyi⁽⁸⁰⁾ düstur-ı hareket ittihaz eylemekten başka çare yoktur.”⁽⁸¹⁾

Akif mensur tefsirinde de, çoğu zaman, manzum tefsirinde üzerinde durduğu konuların aynısını işlemektedir. Yanlış anlaşılan tevekkül, atalet, bedbinlik, nemelazımcılık, bencillik, bilgisizlik, ilgisizlik, bölücülük, çekişme, ırkçılık, taklidçilik, batıl inançlar, ilahi emirlere karşı kayıtsızlık... bunlardan bazılarıdır: “Şuun, hadisat, Kur'an'daki hakikatleri o bizim bir türlü anlamak istemediğimiz hakikatleri olanca dehşetiyle ihtar edip durmakta iken, nasıl oluyor da bir türlü gözümüzü açmıyoruz? Nasıl oluyor da meskenetler, ataletler, gayretsizlikler içinde sürüklenip duruyoruz? Efradı üçyüz, üçyüzelli milyona varan cemaat-ı müsliminin nedir bugünkü hali? İslam sa'y dini, mücahede mesleği, şan ve şevket, mecd ve azamet rehberi iken; o din-ı mübine intisab davasını güden biz zavallılar, dünyanın muhtelif iklimlerinde atıl, batıl, miskin, zelil, muhakkar, mahkum, iğrenç bir takım yığınlar, canlı laşe yığınları teşkil ediyoruz!”⁽⁸²⁾ Akif bütün bu hususlarda müslümanları kimi zaman sert, kimi zaman da yumuşak bir üslupla tenkid ve ikaz etmektedir: “Ey ma'şer-ı müslimin, evamir-ı ilahiyeyi dinlememekte biraz daha devam ederseniz büsbütün mahvolursunuz. Allah size ‘ilim öğrenin, kuvvet hazırlayın, çalışın, adaleti düstur ittihaz edin, birbirinize muavenette bulunun, hakkı tanıyın, tefrikadan sakının’ dedikçe, siz bilakis cehle revaç verdiniz; meskenete düştünüz; ataletle kapıldınız; zulmü adet edindiniz; birbirinizin gözünü oymaya kalkıştınız; haktan yüz çevirdiniz; namütenahi fırkalara ayrıldınız...”⁽⁸³⁾

Akif, müslümanları biran evvel kendilerine çeki düzen vermeye, islam kardeşliği etrafında toplanmaya davet etmektedir. O müslümanlardan sabırlı, gayretli, inançlı, azimli, bilgili, çalışkan olmalarını istemekte, esasen böyle olmanın dinlerinin gereği olduğunu belirtmektedir: “Ey cemaat-ı müslimin, Allah için olsun geliniz, bu tefrikalara, bu kavmiyet, bu lisan, bu bilmem ne gürültülerine nihayet veriniz. Çünkü tehlike olanca şiddetiyle her taraftan yüz göstermeye başladı. İbret almak için maziye dönüp bakmaya ne hacet var, ne de vakit! İyice görüyorsunuz ki, bu kanlı dedikodulara; bu sırf dedikodudan çıkan kıtallere biraz daha devam edecek olsanız, siz de, sizinle beraber şu son hükümet-ı İslamiye'de -iyazen billah- evvelkilerin uğradığı akıbet-ı feciaya uğrayacak.”⁽⁸⁴⁾

Akif esas itibariyle bu tür sosyal meseleler üzerinde durmakla beraber, klasik tarz

(80) Mealini yukarıda verdiğimiz 46. ayet

(81) Sebilurreşad, VIII, ad. 195, s.233.

(82) Sebilurreşad, VIII, ad. 192, s. 174. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 33.

(83) Sebilurreşad, VIII, ad. 201, s.6 354. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 48.

(84) Sebilurreşad, IX, ad. 213, s.82.

üzere yorumlar da yapmıştır. Ğaşıye suresini tefsir ederken, Allah Teala'nın niçin özellikle "deve"ye bakıp ondan ibret almayı zikrettiğini izah etmektedir. Ezcümle, deve, diğer hayvanlar arasında Arapların en çok kullandığı ve onlar için en faydalı olanıdır. Üstelik çok garip ve harikulade bir hilkatı vardır.

Onca cüssesine, hiddetine ve şiddetine rağmen, en küçük bir çocuğa bile itaat etmektedir. Çok ağır yükler taşıyabilmekte ve çölde uzun süre susuzluğa katlanabilmektedir...⁽⁸⁵⁾ Akif'in yaptığı bu açıklamalar, diğer tefsirlerin çoğunda yer alan izahların benzeridir. Nitekim, İbn Kesir, Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi ve daha başka müfessirler de bu meyanda açıklamalar yapmışlardır.⁽⁸⁶⁾

Akif, surede zikredilen "deve", "gök", "yer" ve "dağ" arasında bir bağ kurduktan ve bunların "Arabın hilkate aid olmak üzere çölde, ovada her gün, her zaman gördüğü manzaralar" olduğunu belirttikten sonra, bunlardan istidlalle Allah'ın varlığına ve her şeye kadir olduğuna işaret etmektedir.⁽⁸⁷⁾

Duha suresinin sebab-ı nüzulunu, diğer tefsirlerde yer aldığı vechile zikrettikten sonra, Muhammed Abduh'tan nakille, burada vaki olan hitabtan, müşriklerin yahud başkalarının maksud olmadığını belirtiyor ve şöyle devam ediyor: "İşin hakikatı, aleyhissalatu vesselam Efendimiz'in vahiydeki zevk-ı lahutiye olan iştiyakıdır. Tabiidir ki iştiyak halecanı, halecan ise mutlaka korkuyu tevlid eder. Zira Hz. Peygamber de insandır, kendisini sair ebna-yı beşerden ayıran imtiyaz yalnız vahiydir."⁽⁸⁸⁾ Akif aynı yerde sure-1 şerifin tertibinden de bunun anlaşıldığını belirtmektedir. Burada Akif, Muhammed Abduh ile beraber diğer bazı müfessirlerden ayrılmaktadır. Zira bunlar surenin inişinde sebebin müşriklerin dedikoduları olduğunu söylemektedirler.⁽⁸⁹⁾

"Elbetteki ahiret senin için uladan daha hayırlıdır" anlamına gelen Duha suresinin 4. ayetindeki "ahiret" ve "ula" kelimelerinden neyin kastedildiği tartışmalıdır. Bir kısım müfessir, "ahiret"i bilinen ahiret, "ula" yı da dünya olarak değerlendirmiştir.⁽⁹⁰⁾ Akif ise, bu manayı uygun bulmamaktadır. Ona göre "ula"den kasıt vah-

(85) Bk. Sebilürreşad, VIII, ad. 183, s. 6. Ayrıca Abdulkadiroğlu- Abdulkadiroğlu, 13.

(86) Bk. İbn Kesir, VIII/408-409; ez-Zemahşeri, IV/247; el-Alusi, XXX/116; Yazır, VIII/5782-5783; es Sabuni, III/553; Bilmen, VIII/4024; Havva, XVI/174-175; el-Mevdudi, VII/109.

(87) Bk. Sebilürreşad, aynı yer. Ayrıca, Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, aynı yer.

(88) Sebilürreşad, VIII, ad. 184, s. 18. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu- Abdulkadiroğlu, 15-16.

(89) Bk. İbn Kesir, VIII/445-447; en-Nesefi, IV/363; ez-Zemahşeri, IV/263; es-Suyuti, VIII/540-542; el-Alusi, XXX/ 156-158; el - Vahidi, 481-482; Yazır, VIII/5883-5886; Bilmen, VIII/4053-4054; es Sabuni, III/572; Vehbi, XV/6478; Ateş, VI/3070-3071. Ayrıca bu anlamda hadiseler de vardır. Bk. Buhari, Tefsir, 93; Müslim, Cihad, 114;115.

(90) Bk. İbn Kesir, VIII/447; en-Nesefi, IV/364; ez-Zemahşeri, IV/264; el-Alusi, XXX/158-159; Kutub, XVI/255; es- Sabuni, III/572; Havva, XVI/249.

yin başlangıcı, “**ahiret**” den kasıt ise vahyin son zamanlarıdır. Nitekim ilk inen ayetler son derece mücmel, daha sonra Medine’de inenler ise mufassal olup akaid ve ahkam ile doludur. İşte ayette sözü edilen hayırlı son, vahiylerin indiği son dönemlerdir. Hamdi Yazır, Ömer Nasuhi Bilmen, Mehmed Vehbi⁽⁹¹⁾ ve Süleyman Ateş⁽⁹²⁾ de geleceğin, geçmişten daha hayırlı olacağı şeklinde tefsir yapmışlardır. Nitekim Bilmen ayeti “**(Elbette senin için ilerisi) müstakbel hayat (evvelden daha hayırlıdır). Sen her vakit terakkiden terakkiye nail olacaksın...**”⁽⁹³⁾ şeklinde izah etmiştir. Hamdi Yazır’ın açıklaması ise daha kapsamlı ve doyurucudur: “Ve her halde ahire -bulunduğun her halin sonu, mesela hayatının ibtidasına nazaran risalet hayatı, risaletin ibtidasında vahyin vüruduna nazaran kesilişi hali, vahyin inkitana nazaran tekrar böyle başlayışı hali, böyle bu surenin nüzulundan sonra dembedem vasıl olacağın her halin peyderpey sonu, nihayet ölümden sonra ahiret nimeti; hasılı risaletin ibtidasına nazaran sonrası ve hayat ve mematında bulunduğun ve bulunacağın her halin önüne nazaran sonu ve bütün dünyaya nazaran ahiret senin için uladan- evvelinden daima hayırlıdır...”⁽⁹⁴⁾ Akif’in diğer müfessirlerden farklı bir şekilde tefsir ettiği ayetlerden biri de aynı surenin 7. ayetidir. “**Seni şaşırms bulup da yolunu göstermedi mi?**” anlamına gelen ayeti, bazı müfessirler, Hz. Peygamber’in çocukluğunda başından geçen olaylarla izah etmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber, çocukken yolunu kaybetmiş, Ebu Cehil onu bulup dedesine teslim etmiştir. Yahud Şam’a ticaret için giderken bindiği deve yolunu şaşırms, Yüce Allah da Cibiri’i göndermek suretiyle kendisine doğru yolu göstermiştir.⁽⁹⁵⁾ Başka bir yoruma göre, Peygamberimiz bir seferinde müşriklerin eğlencelerine katılacaktı, fakat Allah onu uykuya daldırarak bu eğlenceye gitmekten men etmiştir. İşte ayette sözü edilen olay budur. Buna benzer daha başka yorumlar da yapılmıştır. Akif bu yorumların hiçbirini doğru bulmuyor. Ona göre ayette geçen “**dal**” ve “**heda**”dan kasıt, “**insan için karşısına çıkan yollardan hangisini tutmak lazım geleceğinden mütehayyir kalmaktır.**” Peygamber Efendimiz, peygamber olmadan önce, müşriklerin dinine bakıyor ve bunun batıl olduğunu görüyor idi. Yahudilik ve Hristiyanlıktan da haberdar idi. Lakin onların hali de müşriklerinkinden farksız idi. Onların da akideleri şirk ile, amelleri fesad ile karışmış idi. Müşrikleri bu batıl inançtan kurtarmayı düşünüyordu, lakin bunu nasıl yapacağı, hangi yoldan gideceği konusunda mütereddit idi, şaşırms idi. Ayrıca tek olan Allah’a nasıl ta’zimde bulunması ve ibadet edilmesi gerektiği konusunda da

(91) Vehbi, XV/6478-6479.

(92) Ateş, VI/3069-3070.

(93) Bilmen, VIII/4054.

(94) Yazır, VIII/5889-5892.

(95) Bk. İbn Kesir, VIII/448; en-Nesefi, IV/364; ez- Zemahşeri, IV/ 264-265; el-Alusi, XXX/162; Vehbi, XV/6480-6481.

bilgisiz idi. Yüce Allah indirdiği vahiyyle bu konularda Peygamberine doğruyu göstermiş, onu bu tereddüt ve tahayyürden kurtarmıştır. İşte sözü edilen “**dal**” ve “**he-da**” dan kasıt budur.⁽⁹⁶⁾ Daha başka pek çok müfessir de buna benzer yorumlar yapmıştır.⁽⁹⁷⁾

Aynı surenin 10. ayetinde geçen “**sail**”i de Akif farklı tefsir etmiştir. Bazı müfessirlerin buradaki “**sail**”i, “**dilenci**” manasına aldığı, oysa bundan kasdın “**bilmediğini soran**” olduğunu, Muhammed Abduh’un da böyle mana verdiğini kaydetmektedir.⁽⁹⁸⁾ Bu ayetin yorumunda olduğu gibi, diğer ayetlerin yorumunda da Akif’in Abduh’tan etkilendiği açıkça görülmektedir.

Akif İnşirah suresini tefsir ederken, inşirah-ı sadrın önemine işaret ettikten sonra, Duha suresi ile arasındaki irtibat ve münasebeti çok güzel bir şekilde açıklamakta, “**usr**” ile “**yusr**”un “**maa**” ile kullanılmasının hikmetini ez-Zemahşeri’den nakletmektedir⁽⁹⁹⁾: “**Zira yüsr, usr’e o kadar yakın ki, adeta aralarında hiç fasıla yok da ikisi beraber.**”⁽¹⁰⁰⁾

Kevser suresinde geçen “**kevser**”den kasdın ne olduğu konusunda şunları söylüyor: “Kevser kelimesinden maksud ne olduğunda pekçok ihtilaf hasıl olmuş. Kimi aleyhissalat vesselam Efendimiz’in kıyamete kadar payidar olan ashab ve etbaidir demiş. Kimi Kur’an, kimi İslam, kimi tevhid, kimi ilim, kimi hikmet, kimi menaim-ı dünya ve ahiret olmak üzere tefsir etmiş. İbn Abbas radiyallahu anh hazretlerine, “Kevser cennetteki nehir değil midir?” demişler. “O nehir de Cenab-ı Hakk’ın Peygamberimiz’e verdiği çoğun içindedir” cevabını vermiştir.⁽¹⁰¹⁾

Görüldüğü gibi Akif burada açık bir tercih yapmamıştır. Fakat İbn Abbas’tan naklettiği söze bakarak, kevserden kasdın “**Allah’ın Peygamberimize verdiği çok**” anlamına geldiğine kail olduğunu söyleyebiliriz.

Kur’an’da zikredilen kıssaların her birinde büyük ibretler olduğunu belirten Akif, Ta-Ha suresinin 43 ve 44. ayetlerini tefsir ederken sözü geçen Musa ile Firavun’un

(96) Sebilurreşad, VIII, ad. 185, s.33-34. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu, 17-18.

(97) Bk. en-Nesefi, IV/364; ez-Zemahşeri, IV/264-265; el-Alusi, XXX/162; Yazır, VIII/5900-5901; es-Sabuni, III/573; Kutup, XVI/255-256; Bilmen, VIII/4054; Havva, XVI/250; Vehbi, XV/6481; Hicazi, VI/543; Ateş, VI/3069.

(98) Aynı yerler.

(99) Bk. ez-Zemahşeri, IV/267; Ayrıca bk. en-Nesefi, IV/365.

(100) Sebilurreşad, VIII, ad. 187, s. 73-74. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 21-22.

(101) Sebilurreşad, VIII, ad. 190, s. 134. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 29. İbn Abbas’ın sözü ve kevserin anlamı için ayrıca bk. el-Firuzabadi, 463; İbn Kesir, VIII/519-523; en-Nesefi, IV/380; ez-Zemahşeri, IV/290-291; es-Suyuti, VIII/646-650; el-Alusi, XXX/244-245; es-Sabuni, III/611; Yazır, IX/6173-6176; Bilmen, VIII/4103-4104; Vehbi, XV/6586.

kıssasından ders ve ibretler çıkarmaktadır.⁽¹⁰²⁾ Bunlardan biri de, karşımızdaki en azılı bir düşman bile olsa, ona sert değil, yumuşak söz söylenmesi ve rıfk ile muamelede bulunmasıdır. Nitekim Allah en azılı kafir olan Firavuna dahi böyle davranılmasını istemiştir. Akif “Tanrı’nın yoluna insanları hikmetle, güzel güzel nasihatle da’vet et, bir de onlarla mübahase ederken en iyi tarik hangisi ise onu tut; senin Tanrın yok mu, işte O yolundan sapanı da bilir, hidayeti kabul edenleri de bilir” şeklinde çevirdiği Nahl suresinin 125. ayetini de bu çerçevede içerisinde tefsir etmektedir: “İmdi İslamın esasını, yahud füruundan bir kısmını kabul etmeyenlere karşı bu emr-i ilahiye tevfiğ-i hareket olunmaz da bermutad şiddetli davranılırsa, bu şiddetle pek ma’kus, pek menhus te’sirler husule getirilmiş olur. Evet, dini anlayamadıkları için fikirlerine mülayim bulamayanlar böyle bir harekete karşı İslamın büsbütün düşmanı kesilirler. Hakayık-ı diniyeden inatları saikasıyla yüz çevirenler ise, o haşin muamelatı görür görmez, dine de, erbab-ı dine de ilan-ı harbe kalkışırlar.”⁽¹⁰³⁾ Sert ve kaba davranmanın sakıncalarını bu şekilde açıklayan Akif, daha başka zararları da dile getirdikten sonra, Hz. Peygamber’in insanları en güzel şekilde davet etmekle memur olduğunu, O’nun da asla kaba ve sert muamelede bulunmadığını hatırlatmaktadır. **“Fikre galebe yine fikir şanındandır”** sözünü nakleden Akif, bu noktada vaizlik mesleğinin önemine dikkat çekmekte, bazı vaizleri de sert bir dille eleştirmektedir: “Ömründe medrese, mektep görmemiş; üç beş uydurma hadis ile sekiz on şeni’ masaldan başka sermaye-ı marifet edinememiş ümmi vaizler kürsülere tasarruf edeliden beri, bu millet-ı merhume dini umacı heyetinde, Sahib-ı şeriatı da -haşa- veniçeri ağası fitratında tahayyül etmeye başladı. İslamın o pak, o nezih, ilahi siması bir çoğumuzun hayalinden silindi gitti!”⁽¹⁰⁴⁾

Ziya Paşa’nın **“bizde gayet mühim iki vazife vardır ki bililtizam en ehliyetsiz ellere tevdi olunur. Biri nahiye müdürlüğü, diğeri çocuk lalalığı”** sözünü nakleden Akif, **“biz buna bir de vaizliği ilave etmek için hiç düşünmeye hacet görmüyoruz”**⁽¹⁰⁵⁾ diyor.

Akif, **“Allah yolunda öldürülenler için ölü demeyiniz; bilakis onlar diridir, lakin siz farkında değilsiniz”** anlamında tercüme ettiği Bakara suresinin 154. ayetini açıklarken, açıkça görüşünü tercih ettiğini belirtmese de ifadelerinden, şehitlerin ölmediği konusunda da Abduh gibi düşündüğünü anlamak mümkündür. Buna göre, şehitlerin öldükten sonraki hayatları, bir **“hayat-ı gaybiyedir”** ve ervah-ı şuheda o hayat ile merzuk ve mutena’im olacaktır. Ancak ne o hayatın hakikati, ne de o rızkın

(102) Sebilurreşad, VIII, adl. 191, s. 153-154. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 30-31.

(103) Sebilurreşad, VIII, ad.206, s. 453. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu- Abdulkadiroğlu, 57.

(104) Sebilurreşad, VIII, ad.206, s. 453-454. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 58.

(105) Aynı yerler.

mahiyeti bilinemeyeceği için bahsedilemez. Bunlar alem-i gayba ait o esrar-ı ilahiye-
dendir ki vücuduna iman olunur, alt tarafı Allahu Zülcelal'e bırakılır.⁽¹⁰⁶⁾

Akif, gerek Allah'a ve Rasülüne itaati emreden ve birbirimizle çekişmeyi nehyeden Enfal suresinin 46. ayetini, gerekse mü'minlerin kardeş olduklarını, dargın olanların aralarının ıslah edilmesini emreden Hucurat suresinin 10. ayeti ile Allah'ın ve Rasülünün hayat veren davetine uymaya çağıran Enfal suresi 24. ayetini ve benzeri ayetleri tefsir ederken, hep islam ümmetinin içine düştüğü tefrikadan ve buna sebep olan kavmiyyet, asabiyet tefahür gibi hususlardan şikayet etmekte; müslümanların biran evvel İslam kardeşliği etrafında birleşip kenetlenmelerini istemektedir. Akif, namaz, oruç, hac, zekat gibi ibadetlerin dahi esas itibariyle bu birliği sağlamaya ve pekiştirmeye matuf olduğunu belirtmektedir: **“Şeriat-ı mutahharanın hemen bütün ahkâmı uhuvvet, vahdet esasını tahkim eylemektedir. Namazlar, haclar, zekatlar, oruçlar, aynı kibleye teveccühler hep müslümanları birbirine bağlayacak vasıtalarlardır.”**⁽¹⁰⁷⁾ **“Sonra efrad-ı milletin muayyen zamanlarda aynı mabetlere giderek hep birden aynı kibleye dönmeleri; Cenab-ı Hak'a aynı lisan-ı huşu', aynı etvar-ı huzu' ile yalvarmaları, bunların arasındaki rabıtayı alabildiğine tahkim eder.”**⁽¹⁰⁸⁾ Akif, tefsirinde ve vaazlarında ibadetlerin üzerinde bundan başka durmaz. Onun asıl derdi islam kardeşliğini te'sis ve te'mindir. Bütün tefsir ve hutbeleri, tüm şiir ve nesirleri hep bu mihver etrafında döner. O bu kardeşliği zedeleyen her hususu sert ve acımasızca eleştirir, onu pekiştirenleri de över, müslümanlardan bunlara sarılmalarını ister.

Malum olduğu üzere Akif, tefsirlerini Sebilurreşad dergisinin bir köşesinde yayınlamak üzere yapıyordu. Binaenaleyh tefsirler kısa ve özlü olmalıydı. Nitekim o da böyle yapmıştır. Al-ı İmran suresi 200. ayeti ile ilgili tefsiri hariç, hiçbir tefsiri iki sayfayı geçmemiştir. Bazı surelerin tefsirini ise iki veya üç sayıda yayınlamıştır. Asr suresi de bunlardan biridir. En önemli tefsirlerinden biri olan bu tefsirde Akif, önce surenin belağati üzerinde bir nebze durmakta, daha sonra ashab-ı kiranının her ayrılışlarında birbirlerine bu sureyi okuduklarını hatırlatarak bunun sebebini izah etmektedir: **“Zira onların bu sure-ı güzini okumaktan maksadları içindeki maaniyi, hususiyle hakkı, sabrı tavsiyede bulunmayı karşısındakinin hatırına getirmek idi. Ta ki arkadaşında bir vasiyet-ı hayr varsa kedisine celbedilsin.”**⁽¹⁰⁹⁾

Akif daha sonra surede geçen **“asr”** ve **“husr”** kelimelerini açıklamaktadır. Ona göre buradaki asr, öğle ile akşam arasındaki vakit olabileceği gibi, yüzyıllık zaman

(106) Sebilurreşad, VIII, ad. 194, s. 213 Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 36.

(107) Sebilurreşad, VIII, ad.198, s. 293. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 42.

(108) Sebilurreşad, VIII, ad. 201, s. 353. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 47.

(109) Sebilurreşad, VIII, ad. 202, s. 373-374. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu -Abdulkadiroğlu, 50.

da olabilir. Asrı bu iki manaya göre de tefsir etmek doğrudur. Alem-i hilkattaki eşyadan yahut şuun-ı kainattan birine yemin etmenin, Kur'an-ı Kerim'de cari olan adettullah muktezasından olduğunu belirten Akif, bundan maksadın, **“o kasem olunan şeye ezelde mevdu hikmeti insanlara ihtar etmektir; ta ki ondan bir nevi şer tevehhüm edilmiş ise tashih-i i'tikad olunsun”** ⁽¹¹⁰⁾ diyor. İnsanların yaşadıkları asrı zemmettiklerini, kendi kusurlarını o asra yüklediklerini, her türlü güzelliğin de daha önceki asırlarda kaldığına inandıklarını hatırlatan Akif, bunun batıl bir zehab, boş bir vehim olduğunu belirtmek amacıyla Cenab-ı Hakk'ın asra yemin etmiş olabileceğini söylüyor. Eğer suredeki asırdan kasıt ikindi vakti ise, o zaman da yeminin hikmeti şu şekilde açıklanmaktadır: Eskiden arapların işsiz takımı gündüzün bu devresini faydasız şeylerle geçirmeyi itiyad edinmişlerdi. Zamanla zihinlerinde bu zamanın şerden başka bir işe yaramayacağı kanaati hasıl olmuştu. İşte Allah Teala bu vakte yemin etmekle bu kanaatin yanlış ve mantıksız olduğunu izhar etmek istemiştir. ⁽¹¹¹⁾

Müfessir, sure-ı celilede istisna edilenlerin haricinde ne kadar insan varsa hepsinin hüsrân içinde olduğuna söyledikten sonra, bu konuyu Ferid Kam'a ait *“Dini Felsefi Musahaberler”* adlı eserinden alıntı yaparak izah etmektedir: **“Dinsiz bir adam, gayet karanlık bir gecede fırtınaya tutulmuş, yeikensiz, dümensiz, safrasız gemi gibi bu umman-ı havadisın emvac-ı müdhişesi arasında çalkalanır durur. Nihayet sahil-ı selamete ermeden dehşetli bir kayaya çarpıp parça parça olur.”** ⁽¹¹²⁾

Akif derginin 203. sayısında da surenin son ayetini tefsir etmektedir. Akif'e göre **“salihat”** a'mal-ı hayırdır ki, bunların bir takımı her din-ı sahihin amir olduğu ibadat-ı sahiha gibi ruhu tezkiye, kalbi tasfiye edecek hareketler; diğer takımı Allah yolunda bezl-ı mal etmek, biçarelere muavenette bulunmak, esnay-ı hükümde adlden ayrılmamak; mazlumları gadırdan kurtarmak gibi insaniyeti kurtaracak büyüklükler, üçünce takımı ise emanet, iffet, insaf, muhabbet, şefkat gibi evsaf-ı kerimenin mahall-ı suduru olan fazıl melekelerdir. ⁽¹¹³⁾ Bu minval üzere **“tevasi”**, **“hak”** ve **“sabır”** kavramlarını açıklayan Akif, sabrın yokluğunu **“Sabrın fıkdamı yahud za'fı kadar büyük musibet tavsavvur edilemez.”** şeklinde belirttikten sonra şöyle devam etmektedir: **“Tedkik olunursa görülür ki bütün nekais, bütün reza'ül seçiyе-ı sabrın yokluğundan yahud azlığından meydana alır. Mesela cehaleti ele alsak görürüz ki, bu felaketin başlıca sebebi sabrın za'fidir. Çünkü şubat-ı ilimden birine intisab eden adam, o şur'bede ihtisas sahibi olacak kadar uğraşmaya, mesail-ı gamızayı tedkik için yorulmaya kendisinde sabır göremiyor. Malumatını tahkik derecesine çıkarmaya üşe-**

(110) Aynı yerler.

(111) Aynı yerler.

(112) Sebilurreşad, aynı yer. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu, 50-51; Kam, 50.

(113) Sebilurreşad, VIII, ad. 203, s. 393. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 53.

nerek firaş-ı taklide yan gelip yatıyor.”⁽¹¹⁴⁾ Akif sabırla ilgili olarak Al-ı İmran suresinin 200. ayetini tefsir ederken de bilgi vermektedir. Burada müslümanların ahvaliye irtibat kuran Akif, müslümanların sabır ve tahammülden mahrum oluşlarını hayflanarak anlatmaktadır.⁽¹¹⁵⁾

Asr suresi ile ilgili tefsirin sonunda “Şeyh Muhammed Abduh - Mehmed Akif” yazılıdır. Acaba bu kısım Akif’in Abduh’tan yaptığı bir tercüme midir? Aynı noktaya işaret eden Abdulkadiroğlu, bunda bir zuhul olacağını tahmin ettiğini belirtiyor.⁽¹¹⁶⁾

Nitekim Abduh’un tefsiri bundan daha fazladır. Her ne kadar ilk kısımları itibarıyla Abduh’un tefsirinin tercümesi gibi bir intiba uyandırıyor da⁽¹¹⁷⁾ diğer kısımları itibarıyla birbirinden farklı oldukları müşahade edilebilir.⁽¹¹⁸⁾ Özellikle Abduh’un tefsirinin 25-47. sayfaları arasındaki izahat Akif’inkinde yoktur. O halde bu tefsirin Abduh’unkinden ilhamla yapıldığını söyleyebiliriz.

Akif daha başka ayetleri de tefsir etmiş ve daha değişik konulara da değinmiştir. Ama daha önce de belirtildiği gibi en çok üzerinde durduğu konu, müslümanların birliği ve beraberliği olmuştur. Her tefsirinde bir yolunu bulup bu konuya temas etmiştir: Aynı zamanda vaazlarında da hararetle ve ısrarla bu konunun üzerinde durmuştur. Üstad Fatih Camii’nde, Süleymaniye Kürsüsü’nde, Zağnos Paşa, Nasrullah vb. başka camilerde irad buyurduğu vaazlarında, hep islam kardeşliği noktasını esas almış ve bu nokta çevresinde ve onunla bağlantı kurarak, iktisadi, içtimai, siyasi, askeri vb. daha pek çok önemli hususu işlemiştir. Onun lisanındaki lirizm, hitabındaki büyü, edebiyat alanındaki muvaffakiyeti bütün açıklığıyla bu vaazlarında da tezahür etmekte, içinde yanan ateş, ümmet için kavru lan bağı alev alev dışa yansımakta, müslümanların perişan haline ağlayan gözünden boşalan yaşlar adeta oluk oluk akmaktadır. Akif vaazlarında heyecanlanmakta, heyecanlandırmakta, coşmakta, coşturmakta, ağlamakta ve ağlatmaktadır. Her va’zına, müslümanların o günkü ahvalini tasvire uygun düşücek bir ayeti serlevha yapmakta, daha başka ayetlerle de va’zını tezyin etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, daha evvel de belirtildiği gibi vaazlarını da birer tefsir olarak değerlendirmek mümkün olmaktadır.⁽¹¹⁹⁾ Bu tefsirleri ve vaazlarıyla Çanakkale sirtlarında yedi düvele geçit vermeyen ruhun, İstiklal savaşını kazanan kudretin oluşmasında çok büyük rolü ve etkisi olmuştur. Bu açıdan ülkemizin bu hale gelmesinde çok büyük emeği olan Akif’e millet olarak minnet ve şükran borçluyuz. Mekanı cennet olsun.

(114) Aynı yerler.

(115) Bk. Sebifurreşad, IX, ad. 223, s. 261-262. Ayrıca bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 82-83.

(116) Bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 54, dipnot.

(117) Bk. Abduh, 7-21, Akif’in izahları 49-54.

(118) Bk. Abduh, 11-13, 14-17, 19-20-21.

(119) Akif’in vaazları için bk. Abdulkadiroğlu-Abdulkadiroğlu, 97-187.

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh, Muhammed, **Tefsiru Sureti'l-Asr**, Beyrut, 1976.
- Abdubaki, M. Fuad, **el-Mu'cemu'l-Mufehres Li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim**, İst. 1982.
- Abdulkadiroğlu, Abdülkerim- Abdulkadiroğlu, Nuran, **Mehmed Akif'in Kur'an-ı Kerim'i Tefsiri Mev'ıza ve Hutbeleri**, DİB yay. Ank. 1991.
- el-Alusi, Ebu'l-Fadl Şihabuddin Mahmud, **Ruhu'l-Maani fi Tefsiri'l-Kur'ani'l-Azim ve's-Seb'i'l-Mesani**, Beyrut, tarihsiz.
- Ateş Süleyman, **Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Milliyet, İst. 1995.
- Aydar, Hidayet, **Mehmed Akif Ve Kur'an-ı Kerim Tercümesi**, Diyanet, İlmî Dergi cilt 32, sayı 1 (Ocak- Şubat- Mart, 1996), Ank. 1996.
- Aydar, Hidayet **Kur'an-ı Kerim'in Tercümesi Mes'alesi**, (Basılmamış Doktora tazi), İst. 1993.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri**, Kahraman yay. İst. 1992.
- Buhari, Muhammed b. İsmail, **Sahihu'l- Buhari (Kutub-ı Sitte içinde)**, İst. 1401/1981.
- Cemal (Kuntay), Mithat, **Mehmet Akif**, İş Bank. kültür yay. Ank. 1990.
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Tarihi**, DİB yay. Ank. 1988. (2 cilt).
- Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, TDV yay. Ank. 1983.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmed Akif Ersoy**, Kültür ve Turizm Bakanlığı yay. Ank. 1988.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar**, İFAV yay. İst. 1987.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, **Mehmed Akif Hakkında Araştırmalar 2**, İFAV yay. İst. 1989.
- Edib, Eşref, **Mehmed Akif Hayatı- Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları**, Selilurreşad yay. İst. 1381-1962.
- Ekiz, Osman Nuri, **Mehmed Akif**, Toker yay. İst. 1985.
- Ergin, Osman, **Türk Maarif Tarihi**, İst. 1977.
- Ersoy, Mehmed Akif, **Safahat**, İFAV yay. İst. 1987.
- el-Firuzabadi, Ebu Tahir Muhammed b. Yakub, **Tenviru'l- Mikbas Min Tefsiri İbn Abbas**, Matbaa-ı Amire, 1207 h.
- Hamidullah, Muhammed, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), İFAV yay. İst. 1993.
- Havva, Said, **el-Esas fi't-Tefsir**, (Çev. Abdusselam Arı), Şamil yay. İst. 1992.
- Hicazi, M. Mahmud, **Furkan Tefsiri (et-Tefsiru'l-Vadîh)**, (Çev. M. Keskin), İlim yay. İst. tarihsiz.
- İbn Kesir, İsmail, **Tefsiru'l- Kur'ani'l-Azim**, (Thk. Dr.M.İ. el-Benna- M.A. Aşur- A.A. Ğanim), İst. 1985.
- Kam, Ferit, **Dini Felsefi Sohbetler**, (Sad. S. Hayri Bolay), DİB. yay. Ank. tarihsiz.
- el- Kattan, Menna', **Mebahis fi Ulumi'l- Kur'an**, Beyrut, 1415/1995.
- Kutub, Seyyid, **Fi Zilali'l-Kur'an**, (Terc. M.E. Saraç- İ.H. Şengüller-B. Karlığa), Hikmet yay. İst. tarihsiz.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, **Tefhimu'l-Kur'an Kur'an'nın Anlamı ve Tefsiri**, (Heyet tercümesi), İnsan yay. İst. 1991.
- Müslim, b. el-Haccac el-Kuşeyri, **Sahihu Müslim**, (Kutub-ı Sitte içinde), İst. 1401/1981.
- Nazif, Süleyman, **Mehmed Akif**, (Haz. M.Ertuğrul Düzdağ), İz. yay. İst. 1991.
- en-Nefesi, Ebu'l-Berekat, **Tefsiru'n-Neseфи (Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vil)**, İst. 1984.
- Okay, M. Orhan, **Mehmed Akif, bir karakter heykelinin anatomisi**, Akçağ yay. Ank. 1989.
- Pekolcay, Necla, **Mehmed Akif'in Verdiği Mesajlar ve Te'sir Alanları**, M.Ü.İ.F.V. yay. İst. 1991.

- es-Sabuni, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefasir**, Beyrut, 1402/1981.
es-Salih, Subhi, **Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an**, Beyrut, 1972.
Sofuoğlu, Mehmed, **Tefsire Giriş**, Çağrı yay. İst. 1981.
es-Suyuti, Celaluddin, **ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l- Mensur**, Lübnan, 1403/1983.
es-Suyuti, Celaluddin, **el-İtkan fi Ulumi'l-Kur'an**, Beyrut, tarihsiz.
Tarlan, Ali Nihat, **Mehmed Akif**, İst. Suhulet basımevi.
Teftazani, Sa'duddin, **Kelam ilmi ve İslam Akaidi Şerhu'l-Akaid**, (Haz.S. Uludağ), İst. 1982.
Topaloğlu, Bekir, **Kelam İlmî Giriş**, İst. 1981.
el-Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed, **Esbabu Nuzuli'l-Kur'an**, Beyrut, 1411/1991.
Vehbi, Konyalı Mehmed, **Hülasatu'l -Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an**, İst.
Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Eser yay. İst. 1971.
Yıldırım, Suat, **Peygamberimiz'in Kur'an'ı Tefsiri**, İst. 1983.
ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsir ve'l-Mufessirun**, Beyrut, 1396/1976.
ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşaf An Hakaiki't-Tenzil**, Beyrut, tarihsiz.

